

KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA SAFRANBOLU'DA GELENEKSEL HAMAM KÜLTÜRÜ

Taşkın Deniz*

Elif Kocakaya**

Öz

Kültürel miras, toplum hafızası açısından birer kanıt niteliğinde olan kültürel varlıkların sürdürülebilirliği ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir kavramdır. Bugünün modern toplumlarında hızla değişen yaşam tarzları ile somut olmayan kültürel miras unsurları yok olmaya yüz tutmaktadır. Somut olmayan kültürel miras unsurları içinde yer alan hamam kültürü sadece yıkanmanın gerçekleştirildiği bir ritüel değil aynı zamanda toplum ve bireyler arasındaki diyalogların arttığı, temizlik, eğlence, istihdam ve sosyalleşme merkezleridir. Geçmişten günümüze aktarılan ortak mekânda yıkanma kültürü yok olmaya yüz tutsa da gelecek kuşaklara sürdürülerek iletmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması ve aktarılması kapsamında UNESCO Dünya Miras Kenti Safranbolu'da hamam kültürü özelliklerinin ortaya konularak kayıt altına alınmasıdır. Çalışmanın konusu ve amacı doğrultusunda hamamlar ve hamam kültürü temelinde kavramsal bir çerçeve sunulduktan sonra Safranbolu'da hamam kültürü hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmada ilişkilerin anlamını ve türünü keşfetmek için gözlemlerin sayısal olmayan bir biçimde incelenmesi ve yorumlanmasını ifade eden nitel araştırma yöntemi ve verilerin toplanmasında yapılandırılmamış mülakat (görüşme) tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda teşekkür kısmında belirtilen kaynak kişiler ile görüşülmüş, sundukları bilgiler önce ses kaydı ile kayıt altına alınmış ve ardından yazıya aktarılmıştır. Fotoğraflar ile desteklenen çalışma sayesinde geçmişten bugüne Safranbolu'da yaşatılmaya çalışılan hamam kültürü tüm özellikleriyle ortaya konulmuştur. Safranbolu'da hamam kültürünü yaşatmaya çalışanların tespit edilerek kendileri ile görüşülmesi, aktardıkları bilgilerin yazılı ve sesli olarak kayıt altına alınması, kültürel miras unsurlarımızın unutulmaması, yeni nesillere aktarılması ve böylece sürdürülebilir kılınmaları açısından mutlak önem taşımaktadır. Hamam kültürünün kaybolmaması, korunması ve geleceğe aktarılmasında yerel yönetimlere, ilgili kurum ve kuruluşlara, üniversitelere, sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Kültürel Coğrafya, Safranbolu, Hamam, Hamam Kültürü.

TRADİTIONAL BATH CULTURE IN SAFRANBOLU WITHIN THE SCOPE OF CULTURAL HERITAGE

Abstract

Cultural heritage is an important concept in terms of the sustainability of cultural assets, which are evidence for the memory of the society, and their transfer to future generations. In today's modern societies, rapidly changing lifestyles and intangible cultural heritage elements are about to disappear. The bath culture, which is among the intangible cultural heritage elements, is not only a ritual where washing is performed, but also centers of cleaning, entertainment, employment and socialization where the dialogues between society and individuals increase. Although the culture of bathing in the common space transferred from the past to the present is about to disappear, it is tried to be passed on to future generations. The aim of this study is to reveal and record the characteristics of bath culture in the UNESCO World Heritage City Safranbolu within the scope of preserving and transferring the tangible and intangible cultural heritage. After presenting a conceptual framework on the basis of baths and bath culture in line with the subject and purpose of the study, information was given about the bath culture in Safranbolu. In the research, qualitative research method, which refers to the

* Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Safranbolu Turizm Fakültesi, Karabük, taskindeniz@karabuk.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-1293-5404

** Karabük Üniversitesi, LEE YL Öğrencisi, Karabük, elifkocakayaaa@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1508-450

analysis and interpretation of observations in a non-numerical way to discover the meaning and type of relationships, and unstructured interview technique in collecting data. Accordingly, the source persons specified in the acknowledgment section were interviewed, the information they provided was first recorded by audio recording and then transcribed. Thanks to the work supported by photographs, the bath culture that has been tried to be kept alive in Safranbolu from past to present has been revealed with all its features. It is of absolute importance for those who try to keep the bath culture alive in Safranbolu, to meet with them, to record the information they convey in written and audio form, not to forget our cultural heritage elements, to transfer them to new generations and thus to make them sustainable. Local administrations, relevant institutions and organizations, universities and non-governmental organizations have important responsibilities in preventing, preserving and transferring the bath culture to the future.

Keywords: Cultural heritage, Cultural geography, Safranbolu, Turkish bath. Bath culture.

GİRİŞ

Ateş ve su tüm inançlarda hem bedensel hem de dinsel arınmanın vazgeçilmez iki unsuru olmuştur. Ateş ve suyun bu özelliği kültürel eğilimler ve mahremiyet düşüncesi ile zaman içerisinde gündelik yaşama aktarılmış ve yıkanma yerlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece başlangıçta korkulan ve saygı gösterilen tabiatın bu iki unsuru dinin etkisi ile temizlenme ve günahlardan arınmaya yönelik kullanılan unsurlara dönüşmüştür.

Su, tüm çağlar boyunca insanlığın vazgeçilmez unsurlarından ve insanın yaşam şeklini belirleyici öğelerden biri olmuştur. Sadece zorunlu ihtiyaçları gideren bir gıda maddesi, tarımsal ve hayvansal üretim için vazgeçilmez bir kaynak değildir. Ayrıca hem bedensel ve mekânsal kirleri arındırmada hem de çeşitli hastalıklardan korunmada önemli bir faktördür. İlk hamamların yapılışına dek geçen sürede insanlar temizlik ihtiyaçlarını açık alanlarda ve su kenarlarında doğal yöntemlerle gidermişlerdir. Zaman içinde bedensel temizlik eylemini gerçekleştirmek amacıyla hamam olarak adlandırılan kapalı mahrem su mekânları inşa edilmiştir. Su mekânları denilince akla sadece hamamlar değil su kuyuları, su kanalları, su kemerleri, çeşmeler, sarnıçlar ve kaplıcalar da gelmelidir.

Hamam sözcüğü Arapça'da "ısıtmak" ve "sıcak olmak" anlamında kullanılan "hamm (hammam, hamem, حمام)" kelimesinden ortaya çıkmıştır. Sözlükte "ısıtan yer, yıkanılan yer, yıkanma yeri" anlamında kullanılan sözcük, insanların yıkanma ihtiyaçlarını ve temizlik eylemlerini karşılayan, arınılan ve şifa bulunan mekânların genel ismi olarak kullanılmaktadır (Apaydın Başa, 2009:209). Türkçe'de hamam kelimesinin karşılığı olarak yunak, yunluk, yıkak, çimek, gusülhane, ıssık, ısıcak, ısıdam, isik, issi, munça ve munçak gibi kelimeler kullanılmıştır (Türkan, 2009:163). Hamamlar, günlük yaşamın vazgeçilmez aktivitesi haline dönüşmüş ve birçok filme, türküye, beyite ve şiire konu olmuştur. Hatta divan edebiyatında hamam eğlenceleri, hamam ve hamamdaki güzelin konu edildiği "hammâmiye" olarak bilinen şiir türü bulunmaktadır (1). Tek başına eser oluşturanlar ise "hammâmnâme" olarak anılmaktadır. Hammâmiyelerle ilgili örnek olarak elimizde İstanbul Çinili Hamam'da yer alan duvar çinileri üzerindeki yazılar gösterilebilir (Uzun ve Albayrak, 1997:431).

Farklı toplumların dini inançları doğrultusunda mimari olarak şekillenmiş ve sosyal yaşantının parçası haline gelmiş hamamlar gerçek mimari karakterini Roma Dönemi'nde bulmuştur. Hamamlar, geçmişten günümüze miras kalan ve toplumsal

kimliğimizi yansıtan sivil mimarinin önlemleri arasında yer almaktadır. Kültürel bir sembol olan hamamlar sadece vücut temizliğinin sağlandığı kapalı tarihi mekânlar değildir. Suyun arındırıcı etkisine bağlı bedensel temizlenme ve su sesinin insan ruhu üzerinde yarattığı rahatlatıcı etki sayesinde bireylerin ruhlarında da bir huzur ve rahatlama yaşanmaktadır. Ayrıca insanlar bu mekânlarda hoş sohbetler ederek ve hayatın getirdiği sıkıntıları bir kenara bırakarak sosyalleşmekte ve kültürel etkileşimde bulunmaktadırlar. İnsanlar bu tarihi yapılarda birbirleri ile sohbet ederken adeta ruhları da temizlenmekte ve bir kültürel aktarım da yaşanmaktadır.

Sürekli değişim içerisinde olan modern insan hem sağlığını korumak hem de en etkin tedavilere ulaşabilmek amacı ile sağlık hizmetlerinden yararlanmak istemektedirler. Sağlıklı olmak kavramı sadece fiziksel olarak değil aynı zamanda ruhsal ve sosyokültürel olarak da tanımlanmaktadır. Bu değişen sağlık paradigması Spa¹ & wellness kavramını yaratmaktadır. Spa & wellness merkezleri, Romalılardan bugüne kadar uygulanan su terapilerine verilen isimdir. Bu gelişim ve değişimin ana nedeni, günümüzde sağlıklı yaşama verilen önemin artmasıyla paralel olarak sauna-buhar-su sistemlerinin tıbbi destekleyici ve tamamlayıcı unsur olarak ön plana çıkması ve kullanıcı talepleridir. Günümüz insanı modern tıptaki bilimsel ve teknolojik gelişmelere yalnızca sağlık ve tedavi amaçlı değil güzellik ve genç kalmak için de ulaşmak istemektedir. Bu istek sağlık turizmini dünyada yeni bir turistik eğilim olarak önemli kılmaktadır. Bu nedenle Spa & wellness merkezlerinin doğru işleyebilmesi için bünyesindeki mekânsal oluşumların varlığı önem taşımaktadır (Apaydın Başa, 2009:207). Bu noktada Türk hamamları ön plana çıkmakta, Spa & wellness merkezlerinin işleyişlerinde Türk hamamlarının mekânsal etkileri önemli rol oynamaktadır.

Zamanla, gelişen teknolojinin hayatımıza yön veren yansımaları sebebi ile toplumsal ve fiziksel değişimler yaşanmıştır. İnsanların toplu alanlarda, evlerden uzak ve geniş zamanlarda yaptıkları temizlikten ziyade kendi hanelerinde bireysel temizliğe yönelmiştir. Bu durum, kısmen de olsa, zaman içinde kültürel aşınmaya ve kültürel bir etkinliğin unutulmasına neden olmuştur. İnsanların bireysel ve toplumsal olarak kaynaştığı, sağlık bulduğu ve kendilerine zaman ayırdığı bu mekânlar eski rağbetini kaybetmişlerdir. Fakat günümüzde toplumun önemli kısmını oluşturan aile büyüklerinin, geçmişe duydukları özlem aile fertleri, komşuları ve akrabaları ile yaşadıkları ve biriktirdikleri anıları genç kuşak ile paylaştıkça ve eski günleri yâd ettikçe hamam kültürüne talep artmıştır. Günümüz gençleri kendi arasında anlaşarak zaman zaman hamam eğlenceleri organize etmektedir. Ayrıca yeni yapılan oteller ve çeşitli termal tesisler konseptlerinde geleneksel Türk hamamına yer vermektedirler. Bu sayede kültürel miras içinde önemli bir paya sahip olan hamam kültürü kuşaklar arasında yeniden canlanmaya başlamıştır.

¹ SPA (Sanitas per Aquam): Sudan gelen sağlık.

Birçok kültüre ev sahipliği yapmış ve bu açıdan Osmanlı medeniyetinin kültürel miras sembollerinden biri olan Safranbolu aynı zamanda sivil mimarının sergilendiği en özel kentlerden biridir. Coğrafi konumu gereği Tarihi İpek Yolu güzergâhında bulunması sebebiyle han ve hamamlar kentteki sivil mimari içinde yer almaktadır. Geçmişten bugüne çok sayıda toplumu içinde barındırması sebebiyle geniş bir kültür yelpazesine sahip kentte, somut ve somut olmayan kültürel miras kapsamında koruma altına alınan pek çok kültürel değer bulunmaktadır. Manevi kültürlerden olan hamam kültürü de bu değerlerin içerisinde yer almaktadır. Geleneklerin yok olarak yitip gitmesini engellemek ve gelecek kuşaklara da aktarılmasını sağlamak amacıyla UNESCO tarafından bu konuda çalışma yapılmıştır. 29 Eylül-17 Ekim 2003 tarihleri arasında UNESCO'nun Paris'te toplanan 32. Genel Konferansı'nda "*Somut Olmayan Kültürel Mirası Korunması Sözleşmesi*" onaylanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 19.01.2006 tarihinde onaylanan sözleşme, 21 Ocak 2006 tarih ve 26056 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (2).

YÖNTEM

Araştırmanın amacı, Safranbolu'da hamam kültürüne ait ve unutulmaya yüz tutan kültürel ritüellerin kayıt altına alınarak gelecek kuşaklara aktarılması ve devamının sağlanmasına somut bir katkıda bulunmaktır. Bu doğrultuda Safranbolu'da unutulmaya yüz tutmuş ve somut olmayan değerlerimizden olan hamam kültürü geçmişten günümüze araştırılmış, nitel veri toplama tekniklerinden görüşme ve gözlem yöntemi kullanılmış, görüşme esnasında katılımcılara sorular yöneltilerek bilgi akışı sağlanmış, ses kayıtları, video ve fotoğraflar ile desteklenmiştir. Katılımcıların seçilmesinde yaşamının uzun süresini araştırma sahasında geçirmiş olması ve hamam kültürünü hem geçmişte hem de bugün deneyimlemiş olmasına özen gösterilmiştir. Belirtilen kriterler göz önüne alındığında araştırma sahasındaki yaşlılar ve işletme sahipleri ön plana çıkmıştır. Bu durum katılımcı sayısının nispeten kısıtlı olmasına sebep olmuştur.

TARİHİ ARKA PLANI İLE HAMAM KÜLTÜRÜ

Hamamların tarihi süreçte birçok medeniyette kullanıldığı bilinmektedir. Hindistan, Eski Mısır, Mezopotamya, Antik Ege ve Yunan uygarlıklarında hamam mimarisinin birçok örneğine rastlanmaktadır. Bu kapsamda Anadolu toplumları Sakarya, Asurlular Fırat, Mısırlılar Nil, Hintliler Ganj, Çinliler Sarırmak, Güney Amerika yerlileri Amazon'da hem temizlenmişler hem de arındıklarını kabul ederek suya adeta kutsal anlamlar yüklemişlerdir. Bugün Türk hamamları, Japon sento'ları (銭湯) ve onsen'leri (温泉), Rus banya'ları (saunaları) ve Finlandiya saunaları gibi geleneksel örnekler toplumsal yaşamdaki önemini sürdürmektedir.

Yapılan araştırmalar sonucunda *Antik Yunan Dönemi'nde* ilk hamam (balnea, balneum, balaneion)ların M. Ö. 300'lü yıllarda Yunanistan'da yapıldığı ve bu

hamamların mekânsal ve işlevsel özellikleri ile Roma Hamamları'na örnek olduğu ifade edilmektedir. Önceleri halk sıcak su akan kaplıcalar ve pınar başlarında banyo yapmaktaydı. Bazı kaplıcalar ile pınarları tanrıların koruduğuna ve bu sebeple o suların iyileştirici etkisi olduğu düşünülmekteydi. Yunanlılar, ilk olarak şifalı suların yanına daha sonra da spor salonların etrafına hamamlar yaptı. Atletler, spordan sonra kasları gevşetmesi sebebiyle sıcak suyla hamamlarda banyo yapmayı yeğlerdi. Banyonun ardından kokulu yağları bedenlerine sürerlerdi. Sadece amacı temizlenmek olanlar bedenlerine canlılık verdiği gerekçesi ile banyolarını soğuk su ile yaparlardı. Genellikle hamamlarda ferahlatıcı içecekler içilirdi. Erkekler ve kadınlar hamamları farklı zamanlarda kullanırlardı. Sokrates devrinde hamamda erkeklerin sıcak suyla sık sık yıkanması müsriflik sayılır, hoş karşılanmazdı. Devlete ait halk hamamlarında girişte az miktarda ücret ödenirdi. Ayrıca Yunanlılarda zenginlere ait olan özel hamamlar bulunmaktaydı. Hamamlarda kil, soda ve sabun temizlik amacı ile kullanılan malzemelerin başında gelmekteydi. Yunan atletlerinin bazı hamam figürlerinde daire biçiminde oldukça yüksek olan bir kurnanın çevresinde ayakta dikilerek kurnadan tasla aldığı suyla temizlendiği görülür. Yunanlılarda dere ve deniz kenarlarında temizlik için tarihi halk hamamları ve spor banyolarının yer aldığı "*Gymnasiumlar*" de sıcak ve soğuk su hamamların bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca hamamların içerisinde yer alan soyunma alanlarında kıyafet çalanlara idam cezası uygulanırdı (Akbulut, 2014: 2). Eski Yunanlıların yaptıkları hamamlar hakkında bize bilgi sağlayan Asos Hamam Kalıntıları'nda 68 m çapa ve 5 m yüksekliğe sahip bir yapı bulunmaktadır. Hatta Eski Yunan eserlerinde vazoların üstünde erkek ile kadın figürlerinin su dökünerek temizlendiklerini anlatan örneklerin bulunduğunu, evlerde döşenmiş banyo tesisatlarının olduğunu ve pek çok temizlenme eşyalarının bulunduğunu kanıtlayan araştırmalar mevcuttur (3). Denilebilir ki Antik Yunan'da hamam yaşamı, sosyal yaşamın en önemli parçalarından biri durumundaydı.

Hamam kültürünün ilk olarak Yunanlılarda görüldüğü bilinmektedir. Buna rağmen Romalılar hamamları en etkin şekilde kullanmış ve bir kurum haline dönüştürerek geliştirmişlerdir. **Romalılar**, hamam²lara ve yıkanmaya en fazla rağbet eden toplum olarak ön plana çıkmaktadır. Bu yoğun ilginin sebebi ise kültürlerinde ve yaşam tarzlarında yatmaktadır. Romanlılar zevk alma³ları sebebi ile gün aşırı yıkanıp günlerinin büyük kısmını da halk hamamlarında değerlendirirlerdi (Ürük, 2016:187). Romalılar, Yunanlılardan esinlenerek yardım severlerin yaptırdığı umumi hamamları M. Ö. 2. Yüzyılda halkın kullanımına açmışlardır. Böylece M. Ö. 1. Yüzyıldan itibaren imparatorluk devri süresince bütün Roma ve şehirlerinde daha planlı ve simetrik çok sayıda hamam inşa edilmeye başlanması ile hamamlar lüks ve büyüklük açısından

² Büyük boyutlu hamamlara "*thermae*", küçük boyutlu hamamlara "*balnea*" adı verilirdi.

³ Romalılarda hamam kültürü yıkanma, temizlenme, arınma, yenilenme, sosyalleşme, yeme-içme, masaj gibi unsurları kapsadığından dolayı vazgeçilmez bir zevktir.

zirveye ulaşmıştır⁴. Hamam yapılarına çeşmeler, havuzlar ve şelaleler eklenmiştir. Bir süre sonra erkek ve kadınlar beraber yıkanmaya başlamışlar ancak bu süreç 2. Yüzyılda Hadrian Dönemi'nde ortaya atılan bazı sansasyonlar (zina, cinsel sapkınlıklar) sebebiyle yasaklanarak sona ermiştir. Su sıkıntısı yaşanmaması amacı ile aquaeductus (su kanalı) aracılığı ile su getirilen hamamlar soyunma (apodyterium), soğukluk (frigidarium), ılıkılık (tepidarium) ve sıcaklık (calidarium) olmak üzere 4 ana bölümden oluşmaktaydı. Soyunma alanlarında hırsızlığa karşı görevliler bulunmaktaydı. Soğukluk bölümünün ortasında bazen havuz (natatio) bulunabilmekteydi. Sıcaklık bölümü terleme (laconicum) ve buhar banyosu (sudatorium) olmak üzere iki kısımdan ibaretti. Sıcaklık bölümünde tabanlar mozaikler, duvarlar mermerler ile kaplıydı. Bu bölümde insanlar eğlenmek amacı ile zar atma gibi bahis oyunları oynayarak zaman geçirirdi. Hamamın ısınması amacı ile ateş yakılan kazan kısım "praefurnium", tuvalet olarak kullanılan alan ise "latrina" olarak ifade edilmekteydi. Dini bir hassasiyet oluşturmak amacı ile kiliselere de uyumlu hale getirilen Roma hamamları sadece belirli sosyal zümrelerin kullanabildikleri mekanlar olmayıp tüm vatandaşlara açık kamusal alanlardır. İlk halka açık hamam İtalya'nın Pompei şehrinde inşa edilen "Stabia Hamamı" olmuştur. Söz konusu hamam çifte hamam şeklinde yapılmış, mimarisi ve süslemeleri ile en güzel hamamlardan biridir (Ahipaşaoğlu ve Değirmencioğlu, 1999:278). Ancak toplumsal yaşamda sınıf farkı bulunduğundan dolayı asiller ile kölelerin hamama giriş kapıları ve yıkandıkları bölümler birbirlerinden farklıydı. Hamamların giderleri devlet, kentliler ya da zengin sponsorlar tarafından karşılanırdı. Hatta Roma yöneticileri hamamların fiziki ve ruhsal sağlığa katkı sunduğuna öyle inanırlardı ki seçim sürecinde seçmenlere hamam inşası vaadi sunarlardı. Yaptırılan hamamlar gücün, refahın, temsiliyetin ve cömertliğin sembolü görülür ve oldukça süslü inşa edilirdi. İlk Roma hamamları erkek ve kadın için farklı bölümlerden oluşmaktaydı. Kadınlara ait bölümler daha konforsuz ve küçüktü. 16. Yüzyılda Katolik Kilisesi hamamların hastalık getirdiğini ve çıplak dolaşmanın günah olduğunu açıkladı. Veba salgını ve zührevi hastalıkların etkisi ile hamamlara ilgi azaldı. Bu sebeplerden erkekler ve kadınlar kendileri için farklı kısımları bulunmayan hamamlarda günün değişik saatlerinde yıkandılar. Roma halkı öğle yemeğinin akabinde siestanın ardından hamama giderlerdi. Giderken yanlarında havlu ve içecek gibi hizmetleri karşılamak amacı ile köleler götürülürdü. Bazı hamam yıkıntılarında bulunan kandiller bu mekânların gecede kullanıldığını kanıtlamaktadır. Hamam yapıları, sosyo-kültürel ve spor aktif amaçlı binalarla bütün olarak ele alındığında Romalıların hayatında önemli bir yere sahiptir. Hamam öncesinde ağırlık, koşma ve güreş gibi sportif faaliyetler yapıldı (Başaran, 1997:1010). Böylece hamamlar hipodrom ve tiyatro gibi halkın sosyal yaşamını simgeleyen birer mekâna dönüşmüştür. Romalılar açısından hamamlar öylesine önem taşımaktaydı ki Roma Dönemi'nde mimari açıdan yapı malzemesi olarak betonun kullanıldığı ilk yapılar (tonozlar, kubbeler) hamamlar olmuştur. "Hypocaust

⁴ Roma Dönemi'nden kalma en önemli hamam, 3. Yüzyılda Roma'da inşa edilen ve 220mx114m ebatlarındaki 6 giriş kapısına sahip 1600 kişilik Caracalla Hamamı'dır. Dünya tarihinde inşa edilmiş en büyük hamam ise M. S. 300 yılında inşa edilen 11 hektar alana sahip Diocletianus'tur (Eyice, 1997:403).

Sistemi⁵” adı verilen ışınsal desenli zemin altı su ısıtma ve dağıtma sistemi geliştirilmiştir. Sonuç itibari ile Romalılarda yıkanma faaliyeti temizlikle ilgili zorunlulukların yerine getirilmesinden öte bir taraftan adeta kişisel bir arınma ve yenilenme ritüeli gibi iken diğer taraftan sosyalleşme yöntemidir. Bu açıdan ele alındığında Roma hamamları ile Yunan gymnasiumlar arasında bağlantı kurulabilmektedir. Anadolu’da Roma Dönemi’nden kalma hamamlar Anakara, Efes, Milet, Bergama, Side ve Hatay’da bulunmaktadır.

Bizanslılar, Romalılardan zengin bir hamam mimarisi devralmalarına rağmen muhteşem hamamlar inşa etmemişlerdir. Bu sebeple İstanbul ve Anadolu’da çok az sayıda Bizans dönemi hamam izlerine rastlanmaktadır. Söz konusu kalıntılardan en önemlisi ve günümüze kadar ulaşabileni, İmparator Konstantin zamanında inşasına başlayan, oğlu döneminde (337-361) tamamlanan ve işletmeye açılan “Philoxeno Su Sarnıcı”dır. Ayrıca Efes Antik kenti kalıntılarında 1953-1956 senelerinde yürütülen kazı çalışmalarında Bizans hamamı olarak isimlendirilen bir tesis meydana çıkarılmıştır (3). Kullanım işlevi bakımından Erken Dönem Bizans hamamlarında, Roma hamamlarında olduğu gibi, halk toplanır, eğlenilir, önemli mevzular görüşülür, sporlar yapılır ve yıkanılırdı. Bizans Dönemi’nde halkın kullanmış olduğu hamamlar dışında saraylarda ve evlerde küçük boyutlarda hususi hamamlar inşa edilmiştir. Bu dönemde yapılan hamamların birçoğu özel mülkiyet denilen malikâne ve saraylara ya da vakıflara aittir.

8. Yüzyıldan itibaren yapılan bütün yeni hamamlar imparatorluk sarayına veya bir manastıra bağlıdır (Atik, 2019:27).

Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi’nde hamamlarda kurna başında su dökünülerek yıkanılır ve terleme için ayrı kapalı bir mekân değil de göbek taşı kullanılırdı. Soyunma yerleri de büyük anıtsal mekânlar haline gelmiş, dinlenme ve ferahlamayı sağlaması için orta kısma şadırvan yapılmaya başlanılmıştır. Selçuklu hamamlarının Orta Asya’dan gelen bir planlama anlayışını devam ettirmekle birlikte komşu bölgelerden esinlendiği görülmektedir. Bu döneme ait ilk hamamlar Kayseri (Kölük Sultan Hamamı, Hunad Hatun Camii ve Hamamı) ve Konya’da (Sahip Ata Külliyesi ve Sultan Hamamı) inşa edilmiştir (Önge, 1995:12). Türklerin hamama gösterdikleri büyük önem göçtükleri alanlarda çadır hamamları oluşturmalarından da anlaşılmaktadır. “Hamam-ı Seferi” olarak söylenen çadır hamamı⁶ ile I. Alâeddin Keykubat’ın Yassı Çemen Savaşı’na gittiği bilinmektedir (4).

Osmanlı Devleti Dönemi’nde çarşı-camii-hamam üçlüsü Türk-İslam şehirlerinin en önemli unsurları durumundaydı ve her biri gündelik yaşamda ve sosyal hayatta önemli yere sahipti. Türklerin Anadolu’ya gelmeden önce İran’da ve Orta Asya’da hamamlar inşa ettiği bilinmektedir. Son yıllarda Orta Asya’da yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda Kırgızistan’da Karahanlılara ait 11. Yüzyıldan kalma bir hamam ortaya çıkarılmıştır. Bu

⁵ “Hypocaust Sistemi”, Romalılar tarafından 1. Yüzyılda geliştirilmiş merkezi alttan ısıtma sistemidir. Bu sistemde yapının altına bir fırın inşa edilir, fırında ısıtılan sıcak su buharı kanallar ile yapıya dağıtılırdı. Genel itibari ile Türk hamamlarındaki külhan kısmına denk gelmektedir.

⁶ Çerge: Göçebe Türklerin kullandıkları tekerlekli seyyar hamam çadırı.

hamam Büyük Selçukluların İran’da Kirman’ın güneyinde inşa ettiği “Nigar Hamamı”dır (Eravşar, 2009:69). Türk hamamı, 15. Yüzyıl ortasında geleneksel Türk banyosunun Anadolu’nun hamam kültürü ile bir araya gelmesinden şekillenen bir mimari yapı türüdür. Osmanlı halkının gündelik yaşamında temizlik önemli bir unsur olmuş ve hiçbir durumda ihmal edilmemiştir. Elden ayaktan düşülse bile yardım desteği ile yıkanılıp temizlik eylemi gerçekleştirilmiştir. Osmanlıda hamam kültürünün gelişmesinin en önemli nedenlerinden biri de inanç sistemidir. Türklerde İslamiyet⁷’in kabulü ile dinin emrettiği yıkanmak eylemini gerçekleştirmek amacıyla da hamam günlük yaşamda büyük rol oynamaktadır. Osmanlılar dinin gereksinimlerini yerine getirmek amacıyla hâkim oldukları her bölgede ilk olarak hamam inşa etmişlerdir. Türkler hamam konusunda kendinden önceki medeniyetlerden esinlenmiş olsalar da taklitten uzak durarak kendilerine özgü kültür ve mimarisini yansıtan yeni yapılar inşa etmişlerdir⁸. Özellikle dinin bir unsuru olan durgun suda değil akan suda yıkanma şekli Türk hamam yapısını diğer medeniyetlerden ayıran en önemli etken olmuştur. İstanbul’un Fethi’nden sonra Bizans hamamları Müslüman hamamlarına çevrilmiştir. Osmanlı Dönemi’nde inşa edilen ilk hamam Bursa ili İznik ilçesindeki 1336 yılına ait Orhan Bey Hamamı, halka açık ilk hamam ise III. Murat’ın annesi Nurbanu Sultan’ın 1584 yılında Mimar Sinan’a yaptırdığı Çemberlitaş Hamamı’dır. Erken Osmanlı döneminde çok sayıda hamamın yapıldığı diğer bir yer de Balkanlar’dır. Günümüzde bu hamamların birçoğu yıkılmıştır. Selanik, Manastır, Ohri, Kalkandelen ve Üsküp gibi şehirlerde inşa edilen hamamlardan en önemlisi, Üsküp Davud Paşa Hamamı’dır (Aslanapa, 1986:531). Yaygın olarak her bölgede bulunan Osmanlı hamamları sosyal aktivitenin az olduğu dönemlerde kadınlar ve erkekler için gündelik yaşamın vazgeçilmez sosyalleşme merkezleri halini almıştır. Diğer bir ifade ile hamamlar genel itibariyle içe dönük yaşama sahip Osmanlı toplumunun adeta en önemli sosyalleşme mekanlarıdır. Aynı zamanda toplumun farklı sosyo-ekonomik tabakaları arasında iletişimde kurulmasını sağlayan etkileşim alanlarıydı. Kadınların gündüzleri yaşam alanlarından uzaklaştıkları erkeklerin ise akşamları hoş sohbetler ettikleri hamamlar, Osmanlı kültürünün vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Hamam mekânında geçen temizlik eylemiyle birlikte bu mekâna bir sosyallik katan kadınların kendi cinsiyetleri üzerinden doğaçlama olarak dışa vuran kadınsı neşeleri, hamama özgü yaşatılan sözlü bir kültürü toplumsal yaşamın içine sokmuştur

⁷ İslami referans kaynaklara yapılan atıflarda, ilk defa hamam inşa ettiren kişinin Hz. Süleyman olduğu ifadesi yer almaktadır. Ortadoğu coğrafyasında Araplar, hamama ihtiyaç duymadıkları gibi bu sıcak coğrafyada Hz. Peygamber’in vefatından sonra sahabeler döneminde hamamla tanışma fırsatını bulmuşlardır. Roma ve Bizans uygarlığının yaratımları altında gelişmiş olan Suriye’de hamam kültürünün gelişkin olması hasebiyle Müslüman topluluklar, bu yıkanma mekânlarını hızlı bir şekilde benimseyerek kültürlerine adapte edebilmişlerdir. Bu kapsamda “Kusayr-ı Amra” ve “Sarak” hamamlarını inşa etmişlerdir (Macit, 2005:168-169).

⁸ Bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırı kenarındaki Ani şehrinde kalıntıları bulunan iki hamamın Anadolu’nun bu türden ilk kâgir yapılarından olduğu kabul edilir. Bu hamamları, Selçukluların Anadolu’yu fethetmesinden sonra Şeddâdîler’e bırakılan Ani’nin ilk beyi Ebû Menûçih’in 1064-1110 yılları arasında yaptırdığı düşünülmektedir (5).

(Bozok, 2006:71). Çoğu külliye'nin kendisine ait hamamları bulunmaktaydı. Vakıf sahipleri kurdukları müesseselere gelir sağlaması amacı ile şehrin farklı yerlerine hamamlar yaptırmıştır (Şimşir, 2004:252). Ayrıca hamamlar Osmanlı döneminde önemli gelir kaynakları arasında da yerini almıştır. Zamanla sayıları artan hamamlar sebebi ile odun ve su tüketimi büyük ölçüde artınca tedbirler alınmış ve bu kapsamda 18. Yüzyılda padişah fermanı yayınlanarak yeni hamam inşasının önüne geçilmiştir (6).

Mimari açıdan ele alındığında Osmanlı hamamları camegah (camekan, soyunma-giyinme alanı), soğukluk (ılıklik, kurulanma ve peştamal değiştirme alanı, sıcaklık bölümüne geçiş alanı) ve sıcaklık⁹ (harare, hararet, yıkanma yeri) gibi bölümlerden oluşmaktadır.

Sonuç itibari ile Türklerde hamamlar sadece yıkanarak temizlenmenin sağlandığı mimari mekanlar değil aynı zamanda sağlıklı olmak (şifa¹⁰) için gidilen ve sosyalleşmenin gerçekleştiği edebiyata konu olmuş kültürel mekanlardır. Hamamlar gelin, damat, nişan, doğum, loğusa, bebeğin kırkı, sünnet, asker, bayram, adak, yas alma ve eğlence gibi hamam ritüellerinin de gerçekleştirildiği sosyal mekanlardır. Bugün hamamlar sıcak su ve soğuk su havuzları, köpük duşları, kil-yosun-çamur masajları ile sağlık mekanlarıdır. Bu açıdan bugünkü SPA'ların atası kabul edilebilir. Osmanlı Dönemi'nden kalan en önemli hamamlar Çemberlitaş Hamamı, Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı, Cağaloğlu Hamamı, Süleymaniye Hamamı, Sokullu Hamamı'dır.

SAFRANBOLU'DA HAMAM KÜLTÜRÜ

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç sürecinde Türkler yerleştikleri yeni bölgelerde kendi getirdikleri birikimlerini buralarda yaşayan halkların tecrübe ve birikimleri ile harmanlamış, böylece "Türk İslam Kimliği" ve bu kimliğin mekâna yansımaları sonucu, "Türk İslam Şehri" kavramı ortaya çıkmıştır. Selçuklu ve onun devamı olan Osmanlı devletinin egemen olduğu geniş coğrafyada Türk İslam şehir dokusunun kendine özgü ve marka özellikleri fethedilen her bir şehre âdete bir nakış gibi işlemiştir. Nitekim hem Selçuklu Devleti'nin hem de Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu geniş coğrafyada bu izleri görmek mümkündür. Bugün Kerkük, Musul, Halep, Kayseri, Bursa, Sivas, Diyarbakır, Konya, Manisa, Erzurum, İstanbul, Safranbolu, Pridzen, Üsküp, Gümölcine gibi birçok şehirde Türk İslam şehri kimliğinin yaşayan bir organizma gibi varlığını sürdürdüğü rahatlıkla söylenebilir (Sargın ve Belge, 2017:34).

⁹ Osmanlı Dönemi'nde hamamı ve hamamdaki suyu ısıtmak amacı ile hamamın altına inşa edilen hamam ocağına "Külhan", külhanı yakan kişiye "Külhancı", ılıklik ve sıcaklık bölümlerinin altına yapılmış sıcak buhar dolaşımını sağlayan kanallara "Cehennemlik" adı verilirdi. Cehennemlik sayesinde hamamı dolaşan sıcak buharın hamam dışına taşınması amacı ile inşa edilen dikey ve dar duman bacalarına ise "Tüteklik" denilir.

¹⁰ Hamamların sağlık konusundaki başlıca etkileri; cildin temizlenmesi, toksinlerden arınma, kan dolaşımının hızlanması, bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi, eksik minerallerin tamamlanması, kasların gevşemesi, kas gerilmelerinin azalması, akciğerlerdeki hava kanallarının genişlemesi, sinüslerin açılması, psikolojik rahatlamadır.

Bir Osmanlı kenti olan Safranbolu somut ve somut olmayan birçok kültürel mirası içinde barındırmaktadır. Coğrafi konumu ve birçok kültüre ev sahipliği yapması nedeniyle zengin sivil mimari ve kültürel hazineye sahiptir. Evleri, sokakları, han ve hamamları, yerleşim tarzıyla insan odaklı inşa edilen Safranbolu, halkın tüm ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı Safranbolu halkı gerek dini gereksinmelerini yerine getirmek gerekse de yaşam tarzlarından ötürü temizliğe büyük önem vermişler ve bunu da günlük yaşamlarında yansıtmışlardır.

Kentte yıkanma ihtiyaçlarını gidermek için dört adet tarihi hamam bulunmaktadır. Bazıları modern zamana ayak uyduramamış bazıları ise günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Bu hamamlar; Tarihi Bulak (Ayan) Hamamı, Tarihi Yazıköy Hamamı, Eski (Gezi) Hamam ve Tarihi Cinci Hamamı (Yeni Hamam)'dır.

1) Tarihi Bulak (Ayan) Hamamı: Karabük ili Merkez ilçeye bağlı Bulak Köyü'nde yer alan tarihi hamam, 1780 yılında inşa edilmiştir. Bulak Ayanı Mehmet Ağa tarafından yaptırılan hamam "Ayan Hamamı" olarak da anılmaktadır. 1995 yılında restore edilen tarihi yapı günümüze kadar ulaşmayı başarmış ve faaliyet göstermeye devam etmektedir. Gençler ve köyün büyükleri geçmişten günümüze gelen gelenek ve kültürleri uygulamaya ve böylece sürdürülebilir kılmaya çalışmaktadırlar. Hamam işletmecisi Ekrem Yeğiner ve köy halkından Havva Akman ile sürdürülen hamam kültürü ve gelenekleri hakkında söyleşi yapılarak bilgiler kayıt altına alınmıştır.

- Bize kendinizi tanıtabilir misiniz?

Adım Ekrem Yeğiner, 52 yaşındayım ve doğma büyüme Karabüklüyüm. KARDEMİR'den emekliyim ve yaklaşık 10 yıldır Bulak Hamamı işletmeciliğini yapıyorum.

- Bulak Köyü'nde sürdürülmeye çalışılan hamam kültürü hakkında bilgi verebilir misiniz?

Bulak hamamı geleneksel Türk hamamı tarzında inşa edilmiştir. Ancak mimari yapısı zamanla kısmen de değişime uğramıştır. Soyunmalık kısmındaki seki üzerinde yer alan sedirlerin altındaki deliklere takunyalar, duvardaki nişlere ise hamam eşyaları konur. Hamamda soyunmalık kısmına daha sonradan inşa edilmiş merdivenle ulaşılan "Şirvan" adı verilen bölümlenmiş ahşap kat ilâve edilmiştir. Soyunmalık bölümünden içerisinde tuvalet ve traşlık (usturalık) gibi unsurların yer aldığı ılık bölüme geçilir. Sıcaklık hamamın en önemli bölümüdür. Bireysel yıkanmaya ayrılmış "halvet"ler ile herkese açık yıkanma yerleri olan "eyvan"lar bu bölümde yer almaktadır. Sıcaklığın ortasında göbek taşı ve tavanda ise aydınlanmayı sağlayan can fanuslar (fil gözleri) bulunmaktadır. Misafir, üzerine hamam yaygısı serilen göbek taşına en az 20 dk uzanır, terler ve vücudu kese için uygun hale gelir. Sonra tellak (dellak) tarafından kurnanın başına götürülen misafir burada keselenir, köpük banyosu yapılır ve ardından masaj için tekrar göbek taşına yatırılır. Eskiden köyümüzde "gelin hamamı" ve "güvey hamamı" gibi sıralı hamamlar olurdu. Bir gün gelin hamamı olursa diğer gün güvey hamamı olurdu. Bu eğlence sırasında kimseden para talep edilmez, düğün sahibi tüm masrafları karşılardı. Günümüzde ise bu adet unutulmaya yüz tutmaktadır. Gençler kendi aralarında gelin hamamı düzenlese de eski kalabalık ve ihtişamı olmamakta sadece birkaç arkadaşı ile eğlence tertip

etmektedirler. Ayrıca bugün var olan ancak geçmişte olmayan asker eğlenceleri de hamamda gerçekleştirilmektedir. Anneler çocuklarını askere gönderdikten sonra akrabalarını ve komşularını davet ederek oğullarının askere gidişini dualar ve su gibi gidip gelmesi temennisi ile kutlamaktadır. Hamamdan sonra kurulanma amacı ile suyu daha çok emen pamuk peştamal, kurulandıktan sonra dinlenme zamanında ise ipek peştamal ile örtünülür.

- Bize kendinizi tanıtabilir misiniz?

Adım Havva Akman, 55 yaşındayım ve doğma büyüme Bulak Köyü'ndenim. Bulak Vakfı'nda diğer kadın arkadaşlarla birlikte baklava, börek yapımı gibi işlerde gönüllü görev almaktayım.

- Bulak Köyü'nde sürdürülen hamam gelenekleri hakkında bilgi verebilir misiniz?

Köyümüzde çok eskiden beri gelen hamam geleneği vardır. Çocukken annelerimizle hamama gider ve eğlenirdik, hamam dolar taşar ve şen kahaahalar atılırdı. Herkesin kendine ait beyaz patiskadan yapılmış hamam bohçası bulunurdu. İçinde peştamal, havlu, çevre (baş örtüsü, tülbent), lif, kese, hamam tası, kildence¹¹, sabun, kirden¹², gülabdan¹³, buhurdan¹⁴, rastık¹⁵, kına, ayna, şimsir ya da kemik tarak, ponza taşı, takunya ya da nalını yer alan bohçasını herkes koltuğunun altına koyarak hamamın yolunu tutardı. Hamam taslarımız gümüş, bakır ya da pirinçten yapılmış, genellikle kabartmalı görünüme sahip, üzerinde de bitkisel, hayvansal şekiller bulunurdu. Hamama gelindiğinde göbek taşına yatılır ve tellak tarafından kese, köpük masajı, durulama ve masaj işlemleri gerçekleştirilirdi. Tellaklar genellikle "fula" adı verilen siyak peştamal giyerlerdi. Ayrıca köyümüzde gelin ve güvey hamamı yapılmaktaydı. Önce erkekler güvey hamamı yapar daha sonra ise kadınlar gelin hamamını düzenlerdi. Geline düzenlenen eğlencede gelin köşeye alınır ve "mahta" denilen örtünün arkasında Kâbe ilahisi eşliğinde kıyafetleri çıkarılarak hamam takımı giydirilirdi. Daha sonra ise hamam girişine iki tarafa sıralanır yine Kâbe ilahisiyle beraber gelin el öperdi. Düğün sahibi herkese sabun dağıtır, ikramlar hazırlar ve bu ikramlar ortada göbek taşında eğlence eşliğinde yenilirdi. Yine eğlence sırasında kayın valideden bahşiş istenir, vermez ise gelin görünce hamam içinde bulunan havuza atılırdı ve kurna başlarında bekleyen kişiler tarafından ıslatılır, eğlencenin sonuna doğru ortada bulunan göbek taşında kına yakılırdı. Yapılan bu gelin kınasında eğlenceler iki türlü olurdu. Sınırlı olan eğlenceye sadece davetliler ve akrabalar iştirak eder, sınırsız

¹¹ Kildence: Altı sabunun suyunun akması ve hava alması amacı ile delikli olan bakır ya da gümüş sabunluk.

¹² Kirdenlik (Kildan, Kildanlık): Dibi geniş, üst kısmı dar olan ve kirli çamaşırların yıkanması amacı ile kullanılan bakır hamam kazanı.

¹³ Gülabdan: Gül suyu ikram etmek ya da çevreye serpmek için kullanılan geniş karınlı, uzun boyunlu, dar ağızlı gümüş, bakır, cam ya da porselen kap türü.

¹⁴ Buhurdan: Güzel koku yayması amacı ile içerisinde buhur (misk, ladin, öd ağacı parçalarından oluşan karışım) yakılan gümüş bakır ya da pirinç kap. Tütsülük. Buhurluk.

¹⁵ Rastık: Saç boyası.

olana ise herkes katılırdı. O zamanlar geleneklerimiz çok güzeldi. Bir de bayram öncesi gidilen “arife hamamı” vardır. Gündüz kadınların çocuklar ve komşularla birlikte gittiği, akşam da erkeklerin eş dostla gittiği hamam geleneği köyümüzde halen sürmektedir.

2) Tarihi Yazıköy Hamamı: Tarihi hamam, Karabük ili Safranbolu ilçesine yaklaşık 7 km uzaklıktaki Yazıköy’de bulunmaktadır. Yapının inşası hakkında tam olarak bilgi sahibi olunmasa da 1925 yılında yapılan mübadele sonucunda Rumların yaşadıkları yeri terk etmeleri sebebiyle hamamın Rumlardan kaldığı düşünülmektedir. Hamamın girişindeki mermer üzerinde 1973 yılının yazılı olması nedeniyle bu tarihte onarıldığı tahmin edilmektedir. Hamam, 2014 yılı mart ayına kadar işlevini sürdürmüş olup günümüzde kullanılmamaktadır. Tarihi yapının yeniden kente kazandırılması için muhtarlık ve tarih kurulu tarafından çeşitli çalışmalar sürdürülmektedir. Köyün en yaşlılarından Sıdika Ayyıldız ile sürdürülen hamam kültürü ve gelenekleri hakkında söyleşi yapılarak bilgiler kayıt altına alınmıştır.

- Bize kendinizi tanıtabilir misiniz?

Adım Sıdika Ayyıldız, 80 yaşındayım. 1965 yılında Yazıköy’e gelin olarak geldim ve o yıldan beri köyde yaşamaktayım.

- Yazıköy’de sürdürülen hamam gelenekleri hakkında bilgi verebilir misiniz?

O zamanlar köyde evlerde banyo olmadığından dolayı köylüler hamama giderlerdi. Kadınlar günlük ev işleri sebebi ile zamanının büyük kısmını evlerde geçirirdi. Bu neden kadınlar hem birbirlerinden haberdar olmak hem de sosyalleşmek ve eğlenmek amacıyla hamama giderlerdi. Ev dışı yaşamı kısıtlı olan kadınlar için önemli yaşam tarzlarından biriydi. Günler öncesinden hamam programı yapılır ve tüm hazırlıklar tamamlanırdı. Kadınlar toplumsal ve sosyal değerler kapsamında yaşlarına göre hamam giderdi. Öncelikle yaşlılar hamamın yolunu tutar, gelinler ve kızlar da ev işlerini hallettikten sonra yaşlıların ardından hamama giderlerdi. Eğer hamam çok kalabalık ise “Hamamda tas tas üstüneydi.” cümlesi kurulurdu. Gelinler ve kızlar büyüklerini yıkar, temizler, havlularını verir ve elleri öpüldükten sonra kaynanalar hamamdan çıkarılırdı. Büyüklerin ardından bir tas su dökülür ve daha sonra gençler kendileri yıkanılırdı. Vücut bakımı yaparlar, keselenip ovalanırlar, saç ve ayak bakımı yaparlardı. Kimi saçlarına kına yakar (rastık uygular), uzun uzun tarar ve örerdi. Bu uygulamalar için bütün bir gün hamamda geçirilirdi. Nalınlar kadınlar için çok önemliydi. Üzerindeki her motif, işleme ya da kakma hem sahibinin sosyal statüsünü yansıtan güzellik objeleriydi hem de ağaç işçiliğinin en güzel örneklerini sergilerdi. Nalınların yüksekliği kişiden kişiye değişirdi. Büyüklerimiz şöyle bir cümle kurardı: “Olma nalıncı keseri gibi hep bana, hep bana. Ol testere gibi bir sana, bir bana”. Bir de killi sabunlar dikkat çekiciydi. Çünkü baş yıkamada kullanılan killi sabunların kili önce gül yaprakları arasına yatırılmış, nemlenen kil gül kokusunu bünyesine almış ve sonra kalıba dökülerek sabuna dönüştürülmüş. Bu sebeple killi sabunlar çok güzel gül kokardı. Her bayram öncesi evde temizlik yapılır, baklava-ekmek edilir ve arife günü hamamın yolu tutulurdu. Ziyaret günü hamam kadınlara kapalıysa açılır, muhtar hoparlörden bağırarak kadın ve erkek hamam girişlerini duyururdu. Kadın ve erkekler ayrı zamanlarda hamama giderlerdi. Kadınların giriş kapısı yan sokağa

açılan kısımda bulunurdu. Kadınların gittiği günlere atfen “avret hamamı”, erkeklerin gittiği günlere atfen de “rical hamamı” ya da “kuşluk hamamı” denilirdi. Cuma ve pazar günleri erkeklere ait iken diğer günler ise kadınlara ait zamanlardı. Cuma sabahı erkekler Cuma Namazı'na hazırlık amacı ile erkenden hamama giderdi. Ayrıca her akşam erkekler hamamı kullanabiliyorlardı. Kadınlar komşuları ile anlaşarak toplu şekilde hamama giderdi. Öğlene kadar banyo yapılır, öğle vaktinde getirilen yiyecekler göbek taşı üzerine açılır hep birlikte yenir ve öğleden sonra sazlı sözlü eğlence düzenlenirdi. Hamama gitmenin bir nedeni de kız beğenmektir. Evlenecek oğlu olan anneler Kızın eli ayağı düzgün mü? Elbise içindeyken görünmeyen bedeni bir kusuru var mı? diye bakardı. Kızın oturuşuna, kalkışına, konuşmasına ve diğer insanlar ile iletişimine dikkat edilirdi. Pazartesi günleri kız hamamı olurdu; gelin kız, sağdıç, görümce, kızın arkadaşları, kız evinin ve oğlan evinin yakınları, komşuları hep birlikte yıkanmaya getirilirdi. Gelin asla yüzünü göstermez, kurna önüne alınır, yıkandıktan ve kokular sürüldükten sonra ilahiler eşliğinde giydirilir, herkes ilahilere eşlik eder, gelin kızın çevresinde 3 kez dönülür ve ipek mahremle örtülüp oğlan tarafınca evine bırakılırdı. Ücretler oğlan tarafı tarafından ödenir ve gelen her misafire sabun dağıtılırdı, kimseden hamam ücreti alınmazdı. Salı günü hamamda gelin kıza kına yakılır ve çarşamba günü oğlan tarafı ile kına çalkalanmaya gidilirdi. Kına gecesi olur ve sabahına gelin alması yapılırdı. Köyde asker uğurlaması hakkında bir hamam geleneği olduğuna dair bilgim yok.

3) Eski Hamam (Gezi Hamamı): Bizanslılardan kalma tarihi hamam, Safranbolu ilçesine bağlı Çeşme Mahallesi'nde bulunmaktadır. Candaroğlu Süleyman Paşa Vakfiyesi kayıtlarında adı geçen hamam, Bizanslılardan kalmasına rağmen Türk mimarisıyla yeniden şekillendirilmiştir. İçinde Hızır Peygamber'in parmak izinin bulunduğu inanılan kurna ve ters motif bulunan hamam yaklaşık 800 yıllık tarihe sahiptir. 1980 senesine kadar işlevini sürdürmüş daha sora ise modern çağa ayak uyduramamıştır. Bugün gezi hamamı olarak kullanılmakta, yerli ve yabancı turistlere sergilenmektedir.

4) Tarihi Cinci Hamamı (Yeni Hamam): Safranbolu'nun en özel mimari yapıtlarından olan Cinci Hamamı, Çeşme Mahallesi'nde bulunmaktadır. Osmanlı padişahı I. İbrahim döneminde kazaskerliği görevi yapan Safranbolulu Cinci Hoca lakaplı Karabaşzade Molla Hüseyin tarafından inşa ettirilmiştir. Hamamın yapımına dair çeşitli hikâyeler ileri sürülmektedir. En bilindik hikâyesi ise; 1642 yılında Cinci Hoca, padişah İbrahim'i tedavi etmesi amacıyla Kösem Sultan tarafından saraya davet edilmiştir. Padişah İbrahim'e uyguladığı tedavi olumlu sonuç vermiş ve bu tarihten itibaren Karabaşzade Hüseyin Efendi'nin şan ve şöhreti artmıştır. Bunun üzerine Cinci Hoca yapımı 2.5 yıl süren Cinci Han ve Hamamı'nı inşa ettirmiştir. Yapıların inşası 1645 yılında tamamlanmıştır. Mimar Kasım Ağa tarafından yapıldığı bilinen hamamın ve şehrin kanalizasyonu, hanın ve hamamın altından geçen dereye taş kanallarla bağlanmış ve böylece Anadolu'da bir ilke imza atılmıştır. Kadın ve erkekler bölümü olarak iki kısma ayrılan hamam, haçvari planlıdır. Turistler tarafından daha çok ilgi çekmesi sebebiyle “Cinci Hamamı” olarak anılmaktadır. Ayrıca halk arasında eski hamamdan sonra yapıldığı için “Yeni Hamam” olarak da isimlendirilmektedir. Günümüze kadar ulaşmayı başaran hamam yöre halkına,

gelen turistlere hizmet vermeye devam etmekte ve geleneklerin sürdürülmesine, gelecek kuşaklara aktarılmasına da fayda sağlayan anıtsal bir yapı olarak şehirde varlığını korumaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Su ve temizliğin yapısal simgesi olan hamamlar ve beraberinde oluşan hamam kültürü ilk olarak Hindistan, Eski Mısır, Antik Ege ve Yunan uygarlıklarında görülmeye başlamış fakat Romalılar Dönemi'nde gelişimi hızlanmıştır. Romalılarda zevk ve eğlence merkezi haline dönüşen ve günlük yaşamlarında önemli yer kaplayan hamamlar, mimarisi yapı ile de tarihte adından söz ettirmiştir. Bizanslılarda ise hamamlar çok rağbet görmemiş hatta din adamlarının yaptığı açıklamalar ve salgın hastalıklar neticesinde kapatılmıştır. Türklere ise temizlik, gelenek ve göreneklere bağlılık, dinin gerekçesi olarak yıkanmanın önemi gibi sebeplere bağlı olarak hamamlara değer verilmiştir. İskân edilen şehirlerde hamamlar yapılmış ve çoğu günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

Gelenek ve görenekler arasında önemli yeri olan hamam kültürü sadece yıkanmak eyleminin gerçekleştirildiği bir aktivite değildir. Birey ve toplumların sosyalleşerek kültürel aktarımda bulunduğu, kişisel diyalogların arttığı, beden ve ruh sağlığına fayda sağlanan kültürel miraslarımızdandır. Ayrıca istihdam alanlarından da birini oluşturan hamam kültürü eski dönemlerde gündelik yaşamın önemli bir alanını kaplamaktadır.

Bu çalışmada elde edilen bilgilere bağlı olarak; kültürel kimliğimizi oluşturan somut ve somut olmayan kültürel değerlerimiz arasında önemli bir yere sahip olan hamam ve hamam kültürünün modernleşen dünyada unutulmaya başladığı görülmektedir. Bireylerin yoğun çalışma yaşamı içinde olmaları, hızlı hayat koşulları ve dar zamanlara sahip olunmasına sebepleri ile hamama rağbet azalmış ve bu sebeple birçoğu günümüzde faaliyet göstermemektedir. Ayrıca bu yapıların eski dönemlerde olduğu gibi gelir kaynağı oluşturmaması da ilgisizliğin diğer önemli bir nedenidir. Fakat son dönemlerde geleneksel hamam kültürünün vücuda sağladığı faydalar tekrar gündemde yer almaya başlamış ve gençler arasında bir eğlence şekli olarak moda halini almıştır.

Son yıllarda, genç kadınlar arasında geleneksel kültürü simgeleyen kına geceleri ve gelin hamamlarının yeniden moda olduğu, hatta bekarlığa veda partileri, doğumdan önce yapılan "baby shower" kutlaması gibi Batılılara has adetlerin yaygınlaştığı görülmektedir. Buna göre günümüzde, yıkanmak, temizlenmek, arınmak için düzenli ve sık olarak hamama gitmektense, özel günlerde eğlenmek için hamama gitme fikrinin daha çok kabul gördüğü söylenebilir (Özgen, 2016:135).

Turistik ürün açısından değerlendirildiğinde Türk hamamları kültürel ve mimari özellikleri sebebi ile turistlerin ilgisini çekmekte (çekicilik), turizm işletmelerine ekonomik açıdan imkanlar yaratmakta, genel itibari ile merkezi konumda olmaları nedeniyle rahat ulaşılabilirlikte (ulaşılabilirlik)dir. Sürdürülebilir turizm açısından ele alındığında hamamların aktif kullanımları 12 ay boyunca misafir ağırlanmasına olanak

sağlayacaktır. Sağlık turizmi kapsamında alternatif turizm türü olarak ön plana çıkarılarak "Türk Masajı - Türk Hamamı" odaklı görsel tanıtımları sağlanmalıdır. Ayrıca bilindiği üzere Türkiye'de ilk Hamam Müzesi 2012 yılında Ankara ili Beypazarı ilçesinde açılmıştır. Bu müzede 16. Yüzyıl ve sonrasına ait hamam objeleri sergilenmektedir. Benzer bir proje ile Safranbolu'da Eski Hamam ya da Tarihi Cinci Hamamı odaklı Hamam Müzesi çalışması gerçekleştirilebilir.

Hamamlar mimarisi, özgün inşa teknikleri ve kullanılan malzemeler açısından bir maddi kültürel miras hem de sahip olduğu ritüelleri, sosyo-kültürel yaşamda oynadıkları rolleri ile maddi olmayan kültürel varlıklardır. Tarihi Safranbolu kenti zengin sivil mimarisi ve tarihi dokusuyla geçmişten günümüze ayna tutmaktadır. Kentte günümüze kadar ulaşmayı başarmış hamam yapıları bulunması sebebiyle ve Safranbolu halkının gelenek ve göreneklerine bağlı olmasıyla kısmen de olsa hamam kültürü devam etmektedir. Hamam işletmecilerinin çeşitli organizasyonlar düzenlemeleri, gençler arasında yeniden moda olan gelin hamamı tertip etmeleri ve genç kuşakta merak uyandırması sebebiyle kültür yeniden canlanmaktadır. Toplum ve bireylere düşen en önemli görevlerden biri kültürel köklerimizimizi oluşturan manevi değerleri yeni nesle aktarılmasını sağlamak ve kuşaklar arasında köprü oluşturmaktır.

Sonuç itibari ile yüzyıllar boyunca toplumun sıklıkla kullandığı hamamlar kullanılan eşyalardan hamam görevlilerine ve içerisinde gerçekleştirilen etkinliklere kadar kendisine özgü bir kültür oluşturmuştur. Zamanın ve koşulların farklılaştırdığı Türk Hamam Geleneği her şeye rağmen Safranboluların geçmiş ile gelecek arasında kurduğu bağ ile şimdilik varlığını sürdüren bir kültürel simge durumundadır. Söz konusu tarihi yapılara sahip çıkmak, sürdürülebilir korunma, yararlanma ve yaşatma kapsamında değerlendirmek aynı zamanda Türk-İslam kültürüne sahip çıkmak anlamına gelmektedir. Kültürel coğrafya kapsamında ele alındığında hamamlar hem maddi kültürün önemli temsilcisi hem de turizm açısından çok önemli bir ekonomik potansiyele sahiptirler.

KAYNAKÇA

Atik, Şermin. (2019). "Karaman Hamamları Koruma Önerileri". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. Maltepe Üniversitesi, 2019.

Banu Apaydın. "Türk Hamam Kültürünün Spa & Wellness Mekânlarının Tasarımına Etkileri". Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks, 1(1): 207-220, 2009.

Düriye Bozok. "Türk Hamamı ve Geleneklerinin Turizmde Uygulanışı (Bursa Merkez İlçede Bir Araştırma)". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13:62-86, 2006.

Emiroğlu, İzlem. "Konya'da Hamam Kültürü ve Kullanım Eşyaları". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya. Selçuk Üniversitesi, 2010.

H. Suavi Ahipaşaoğlu ve Özdal Değirmencioğlu, *Anadolu'da Turizm Rehberliği Temel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, 1999.

Kadriye Türkan. “Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevleri”. Milli Folklor Dergisi, 84: 162-174, 2009.

Mustafa Uzun ve Nurettin Albayrak. “Hamam (Kültür ve Edebiyat)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM, 15:431, 1997.

Nahide Şimşir, *Osmanlı Araştırmaları Makaleler I (18. Yüzyıl Ortalarında Üsküdar ve Çevresindeki Hamamlar)*. IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi, İnkılap Kitabevi*, İstanbul, 1986.

Osman Eravşar, *Anadolu Selçuklu Hamamları*, Eski Hamam Eski Tas. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

Özlem Özgen. “Kültürel Miras Kapsamında Türk Hamamı Üzerine Bir İnceleme”. İletişim ve Kuram Dergisi, 42:111-138, 2016.

Semavi Eyice. “Hamam”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM, İstanbul, 15:402-430, 1997.

Sevil Sargin ve Rauf Belge. “Kültürel Mirasın Korunması ve Turizm Amaçlı Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma: Tarihi İstanbul Hamamları”. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Türk Kültür Dünyası Özel Sayısı, 1(2):33-44, 2017.

Tahsin Başaran. “Roma Dönemi Hypokaust Sisteminin Isıl Analiz Yönünden Günümüz Yerden Isıtma Sistemiyle Karşılaştırılması”. III. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi ve Sergisi. 1009-1018, 1997.

Ural Akbulut, “Roma Hamamları: Arınma ve Sosyalleşme Mekanları” (22.05.2020), <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2015/01/ROMA-HAMAMLARI-ARINMA-VE-SOSYLLE%C5%9EME-MEKANLARI-19-OCAK-2014.pdf> ;)

Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995.

Yunus Macit. “Beden Temizliği İçin Yapılmış Mekanlar ile İlgili Hadislerin Tenkid ve Tahlili”. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 5(4):167-207, 2005.

Zerrin Funda Ürük. “Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi ve Kültürel Olarak Mekân Analizleri”. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8:185-209, 2016.

İnternet Kaynakçası

- (1) <http://edebiyatvesanatakademisi.com> ; Erişim Tarihi: 10.05.2020
- (2) <http://www.unesco.org.tr/> ; Erişim Tarihi: 10.05.2020.
- (3) http://bursaolgunlasma.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/16/15/966823/dosyalar/2016_10/050324_39_hamamkltr2.pdf ; Erişim Tarihi: 14.04.2020.
- (4) <https://www.sabah.com.tr/sozluk/mimari/hamam>; Erişim Tarihi: 17.04.2020.
- (5) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamam> ; Erişim Tarihi: 19.06.2020

(6) <http://www.purpura.com.tr/2014/01/18/osmanli-imparatorlugunda-hamamlar> ; Erişim Tarihi: 18.04.2020.

Teşekkür

Çalışma esnasında ilgi ve desteğini esirgemeyen Sayın Deniz TÜZEL (Yazıköy Muhtarı), Sıdika AYYILDIZ (Yazıköy Sakini), Ekrem YEĞİNER (Bulak Köyü Hamam İşletmecisi) ve Havva AKMAN (Bulak Köyü Sakini)'a canı gönülden teşekkür ederiz.

EKLER

Fotoğraf 1. Eski Gezi Hamamı giriş kapısı

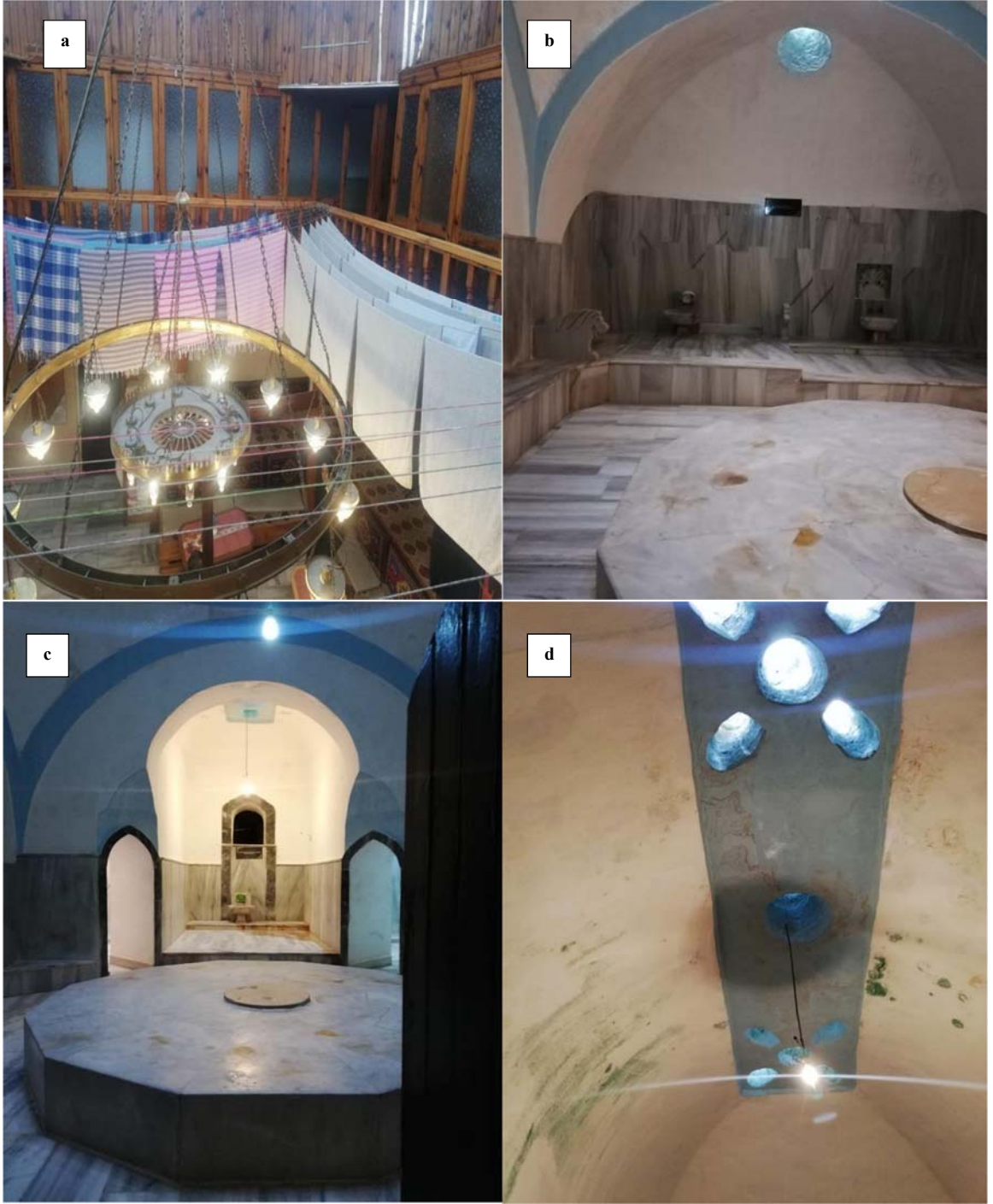

Fotoğraf 2. Tarihi Eski Gezi Hamamı ana giriş kapısı

Fotoğraf 3. Yazıköy Hamamı yıkık olduğu için kullanılmamaktadır

Fotoğraf 4. a: Bulak Hamamı soyunma kabinleri (camegah bölümü), **b:** Bulak Hamamı kurnaları (sıcaklık bölümü), **c:** Bulak Hamamı göbek taşı, **d:** Bulak Hamamı fil gözleri

Fotoğraf 5. a: Cinci Hamamı bayanlar giriş kapısı b: Cinci Hamamı dış görünüm

Fotoğraf 6. Bulak hamamı ve vakfında çalışan Havva Akman